

UOT 821.512.162

Sonaxanım Hədiyyəyə

böyük elmi işçi,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail:sonaxeyal.mail.ru

ƏLİ ŞÖVQİ GƏNCƏLİNİN AVTOQRAFLARI

Açar sözlər: *Əli Şövqi, əlyazma, şeir, qəzəl, əruz.*

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda B-7872 şiffli qovluqda müxtəlif cür vərəqlərdə yazılmış əsərlər saxlanılır. Qovluğun üstündə “Əli Şövqi – şeirlər”; həm də “Mişkat - şeirlər” qeydi vardır. Qəhvəyi cildə tutulmuş əlyazma kitabının əvvəlində 20x12,5 sm ölçülü vərəqlərdə bənövşəyi qələmlə yazılmış 50-yə yaxın şeir vardır. Əli Şövqi Gəncəliyə aid edilən bu əlyazmanın avtoqraf olduğunu güman edirik. Çünki, son şeir müstəsna olmaqla, hər şeirin altında şairin imzası vardır.

B-7872-də saxlanılan əsərlərdən çoxu qəzəl janrındadır. Burada 26 ədəd müxtəlif bəhrlərdə qələmə alınmış azərbaycanca qəzəl vardır ki, bunlardan biri hətta kamil bəhrində yazılmışdır. Bir qəzəl isə fars dilindədir.

Əli Şövqinin avtoqrafını tranfoneliterasiya etmişik. Şairin dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin “olandan sor” rədifli qəzəlinə yazdığı parodiya da diqqəti çəkir. Qəzəlin başlığında “Füzuliyə nəzirə” yazılmışdır. Şairin “Nabi əfəndiyə nəzirə”si də maraq doğurur. Burada “Biri”, “Sənin” adlı qitələr və bir mürəbbə, bir məsnəvi və bahariyyələr də vardır.

Diqqəti çəkən məqamlardan biri budur ki, burada “Şövqi” təxəllüsü ilə verilmiş bir şeir “Hicri” təxəllüsü ilə bizə “Deyilən söz yadigarıdır” kitabından məlumdur. Cəfər Rəmzinin nəyə əsasən həmin qəzəli maşağalı şair Atababa Hicriyə (1863-1922) nisbət verdiyini bilmirik. Bunlar eyni dövrün şairləridir.

Şövqi Gəncəlinin əsərləri arasında əruz və heca vəznində qələmə aldığı adlı və adsız şeirlər də vardır: “Vətənim”, “Bizimdir”, “Ardahan ceyranı”, “İnsanlara”, “Qar”, “Görmüyədim” və s. Əlyazmadakı şeirlərin bəzisi Gəncədə, bəzisi Bakıda yazılmışdır.

Əli Şövqinin 19 fevral, 1925-ci ildə Gəncədə qələmə aldığı 47 beytlik əsərindən onun həyatı haqqında məlumat alırıq. Şair yazır ki, “bu bir kitabdır”, yazım ki, məndən yadigar qalsın. “Əli Şövqi kimdir” soruşan olsa, buradan qısa məlumat ala bilər. “Dünyayə etibar yoxdur, gələcəyə bir nişanə qoymaq lazımdır” deyə düşünən şair bu şeir ilə özü haqqında gələcək nəsələ lazımı məlumat vermişdir. Əli Şövqi yazır:

Bin iki yüz doqsan doqquz hicridə
Doğuldum Gəncədə əvvəli-bəhar.
İbtidai evdə təhsil eylədim,
Səkkiz ay məktəbə eylədim güzar.
Türki, farsı, rusi, ərəb dilinə
Dara oldum özligimdə bir qadar.
Oqumaq, danışmaq, yazmaq, müxtəsər,
Nəinki mükəmməl, sahib-iqtidar.
Ədəbiyyat, tarix, elmi-təbiət,
Bunlar bana xoş gəldilər hər nə var.
Mütaliə ilə xeyli uğraşdım,
Çoq zəman sərf etdim leyl ilə nəhar.

Təvəllüdündən, təhsilindən söz açan Əli Şövqi hələ uşaqkən Firdövsini oxuduğunu, əsərlərindən əzbərlədiyini bildirir. Yazdığına görə, milli tarixə, milli ənənəyə maraq şairi türkçülüyə çəkdiyindən o, İstanbuldan gələn kitabları oxuyub düşüncələrə dalarmış. Cavanlıqdan şeirə, ədəbiyyata həvəsi olmuş, Tolstoyun əsərlərini orijinaldan sevə-sevə oxumuşdur.

Şövqi bəzi böyük şairlərlə görüşdüyünü, onlardan faydalandığını bildirir və bunlardan “Ustadı-möhtərəm Yusif”in, “Əndəlubi-Rəşti piri-vəfadar”ın, Əli Hüseynzadənin, Xalid Xürrəmin, Şamaxıdan Hadi ilə Şəhriyarın, Şəki süxənvəri Salman Mümtazın, Müniri-Qəzvininin, Rəfəncan əhlindən əsrin hafizi Gövhərtac xanımın, Marağalı Sabit Heyrətin adını çəkir, onlar ilə gözəl vaxt keçirdiyini diqqətə çatdırır.

Sonra Gəncədə dörd Əli adlı şairin olduğunu bildirərək yazır:

Dört Əli yetürdi Gəncə toprağı,
Ruhi, Nəzmi, Razi, Şövqi-yi-bimar.

Daha sonra üç il xəstə olduğunu, artıq dözümlü qalmadığını qeyd edən şair həyatının mənzərəsini gözümüz qabağında canlandıraraq otuz il laübalı dolandığını, gah səfil, gah bəxtiyar olduğunu, otuzdan sonra Həqqə iman gətirdiyini bildirir və yazır:

Xidmətə müsərrif ola bilmədim,
Qismətim olmadı dövləti-dinar.

On beş ildə heç bir xidmət etmədim,
Günəhkaram, günəhkaram, günəhkar.

İndi əlim hər tərəfdən üzülmüş,
Xəstəlik eyləmiş bəni tarmar.

Daha yaşamağa ümid yoqdır,
Hər gün əcəl eyləyürəm intizar.

Şair 45 illik həyatında hər cür əhval keçirdiyini, lakin ən böyük səadətə Həqqə xidmətdə olmaq olduğunu qeyd edərək, ömrünü hədəf keçirdiyinə təəssüf edir və o çağların bir də geri dönməyəcəyini bildirərək, insanları Haqq yola çağırır. Şair yazır ki, məndən sonra çox günlər gələcək, çeşmələr axacaq, günəş doğacaq, bahar küləyi yerə can verəcək, güllər açacaq, bülbüllər cəh-cəh vuracaq, çəmənlər bəzənəcək, cismin torpaq olsa da, ruhum üçün bir ümidim var. Şair inanır ki, vəfalı dostları onu unutmayacaqlar,

B-7872 şifrəli əlyazmada ilkin “Ya rəbbi” rədifli qəzəldir. Burada şair Allaha müraciət edərək yazır ki, ya Rəbb məni daim duada olmağa müvəffəq elə, məni gədalara möhtac eləmə, ehtiyaclarımı özün dəf elə, məni vəfasızlardan kənar elə, əhl insanlarla yaxın olmağıma kömək ol.

Nəzərlərinlə fəqət bəxtiyar olur Şövqi,
Əsirgəmə oni bən biçarəyə, ya Rəbbi.

Şövqinin əlyazmadakı növbəti qəzəlində də Allaha müraciətinin şahidi oluruq. Qəzəlin əvvəlində İbrahim peyğəmbərin oda atılan zaman Cəbrailə dialoqu verilmişdir. Şair buna

istinadən yazır ki, İbrahimin dediyi kimi mənim də istədiyimi Allah bilir və artıq hacət istəməyə ehtiyac yoxdur.

Narəs'idə düşdigi dəm Həzrəti-Xəlil,
“Vardırımı hacətin deyə səsləndi Cəbrəil”.
“Əmma əleyki la” ilə verdi cəvab ona,
Zira, bilür dedi bu işi Xaliqi-Cəlil.

Əsrarımı bənim də yəqindir bilür Xudam,
Artıq nə ərzi-hacət edər bəndeyi-zəlil.

Gözdən nihan isənsə də qəlbimdə var yerin,
Dəf' eylə ehtiyacımı, ya Rəbbi, əd-dəxil.

Mehrü məhəbbətlə bəni bəxtiyar qıl,
Şövq ilə can verir sənə bu Şövqi-əlil.

Şövqinin “əski qəzəllərdən” başlığı ilə verilmiş şeirləri lirik-aşıqanə qəzəllərdir. Bunlar şairin özünü yazdığı kimi cavanlıq şeirləridir. “Qarə qaşın, qarə gözün arizi-al üstündə, Nə gözəldir, mələgim, hüsni-cəmal üstündə” mətləli qəzəlində şair yarının onu tərk etdiyini bildirir və bu ayrılıqdan yarının şadlıq etdiyini, özünə isə bu hicranın dərd üstündən dərd olduğunu yazır və qəzəli belə yekunlaşdırır: “Dərdi-hicrani yazub qurtaramazsan, Şövqi, Eşq dərdi yazılıb cümlə məqal üstündə”.

Əli Şövqi Gəncəlinin ən məşhur şeiri “qalmaz” rədifli qəzəldir. Belə ki, oxucular bu qəzəlin ilk misrasını Əliağa Vahidin bir təzmin-qəzəlindən bilirlər. Həmin qəzəli oxuyanların çoxu bu Gəncəli Şövqinin kim olduğu ilə həmişə maraqlanmışlar. İlk dəfə bu qəzəli Mirzə Əbdülxalıq Yusifin arxivindən əldə etmişdik. Hətta Azərbaycan televiziyasında “Gülüstən” verilişində onu tamaşaçıların diqqətinə çatdırandan sonra xeyli şeir həvəskarları öz sevinclərini bizə bildirmişdilər. Bu qəzəli şairin digər şeirləri ilə birlikdə “Təzkireyi-Yusif”də çap etdirmişik.

Şövqinin ən gözəl qəzəllərindən biri də kamil bəhrində yazdığı qəzəldir. Kamil bəhrinə nadir hallarda rast gəlinir. Belə ki, Füzulinin türk divanında bu bəhrədə bir, Yusifin divanında iki qəzəl vardır.

Gözəlim, sənin qaşın ilə gözün: biri qarədir, biri alədir,
Mələkim, sənin dodağın, yüzün: biri bərgi-gül, biri lalədir.

Günəş ilə hilalə tənəsbil yetürür yüzünlə qaşın sənin,
Yüzün günəş, qaşın hilal: biri ömr, birisi xalədir.

Yenə məstdir can alan gözün, iki şeylə dəf'i-xumar edər,
Biri könül, biri xuni-dil, bu şərəbdır, o piyalədir.

İki şeylərin veriyor daha fələkü cahətə ziynəti,
Biri arizin, birisi saçın, ya biri bədrdir, biri halədir.

Fələkin var isə ədaləti, bana söylə, ey bütü-səngdil,
Nə için həmiyyətə sana fərəh, bana dərdü güssə səvalədir.

Görüşinlə Şövqiyə, ey sənəm, yenə cani-tazə bağışladın,
Necə şövqli, necə zövqli, əcəba nə tatlı nəvalədir.

Əli Şövqinin türkçülüklə bağlı şeirləri də diqqəti çəkir. Seyidzadə Bədrəddinə ünvanlandığı “Vətənim” adlı şeirdə vətənimizin sıldırımli dağlarının, al-yaşıl bağlarının, çaylarının, sellərinin təsviri ilə sözə başlayan şair onun dostlara gülşən, düşməne zindan, qəhrəmanlar yatağı, igidlər məskəni, şəhidlər məzarı, ғazilər oylağı olduğunu obrazlı ifadələrlə diqqətə çatdırır və fikrini belə yekunlaşdırır:

Mərkəzdədir, yolçuların yoludur,
Avropanın, Asiyanın gülüdür.
Fəxr etməyə yarar bir türk elidir,
Aləm çeşmə çırağıdır Vətənim.

Şairin “Bizimdir” şeirində isə tamam başqa bir mənzərənin şahidi oluruq. Bu şeir ƏminAbidin türkçülüklə bağlı şeirləri ilə çox yaxından səsləşir.

Məzarıstan kibi bayquş uluyur,
Darmadağın olmuş Turan elləri!
Yurd oğlının gözi qanlar ağlayur,
Gədələrə qalmış Xaqan elləri!

Qızılgülin budağını xar dutmuş,
Tərflan quşın ovlağını sar dutmuş.
Arslanın yerini canavar dutmuş,
Ellərimiz olub şeytan elləri!

Gün çıxandan Günbatana bizimdir,
Getsən Çinə, Hindistanə, bizimdir.
Bən diyürəm yanə-yanə: bizimdir!
İran, Turan, Əfğan sultan elləri.

Əli Şövqinin “Ardahan ceyranı” adlı kiçik bir şeiri də diqqəti çəkir ki, onun sürgündə olması ehtimalını verir:

Ğurbət eldə soldi sünbülüm, gülim,
Od dutub alışdı dodağım, dilim.
Yadıma düşüncə vətənim, elim,
Elə bil ki, yürəgimdə sim gəzər.

Düşmən çəngalindən qurtarmaq üçün,
Dağıldı çöllərə, səhrayə bütün.
Ceylanın qurdlarə yem olmuş bu gün,
Qoca arslan ovlağında kim gəzər?

Şairin türkçülüklə bağlı maraqlı şeirlərindən biri də 8 iyun 1924-cü il Bakıda yazılmış “oldu” rədifli şeirdir. Burada artıq sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın artıq Türkiyə ilə münasibətinin kəsilməsi ilə əlaqədar şairin təəssüfünün şahidi oluruq:

“Türk eliyəm” deyə bayraq qaldırdın,
Aslan kimi düşmən üstə saldırdın.
Vətən için can verdin, can aldirdin,
Bəs imdi bu şövkət, bu şan nə oldi?

Lənkərandan düşmənləri atdınmi?
Nəxçivanın imdadına çatdınmi?
Səsin gəlmir bu tezlikdə yatdınmi?
Etdigin əhdlə peyman nə oldi?

Böyük qardaşını nə tez unutdun?
Vəfasızlıq yolın qabağə dutdın.
O quzğun qanını nə tez soyutdın?
O məhəbbət, o isti qan nə oldi?

Qorqaqmi kəsildi cəvanlarımız?
Bədəndə tükəndi həp qanlarımız.
Sındımı oqumız, kəmanlarımız?
Türkə layiq namü nişan nə oldi?

Yararmı ki, düşmən bizi çignəsin,
Türk evladı zəhm əlində inləsin.
Sən olmasan, onları kim dinləsin,
İqrarımız getdi, iman nə oldi?

Hərəkət et, qoy bu şeyi görsünlər,
Türk evladı kim oldığın bilsünlər.
Düşmən gəmnak olub dustlər gülsünlər,
Deməsünlər: Azərbaycan nə oldi?

Şairin bütün əsərlərindən bəhs etmək bir məqaləyə sığmaz. Biz burada əsas mövzulara toxunduq və maraqlı əsərləri oxuculara təqdim etmək istədik.

Salman Mümtazın arxivində (fond 24, s/v. 189) 28x22,5 ölçülü vərəqlərdə bənövşəyi mürəkkəblə yazılmış əlyazmaya aşağıdakılar daxildir:

ƏLİ ŞÖVQİ

- 1) Atası Şeyx Muxtar
- 2) Babası Şeyx Zəman
- 3) Gəncəli
- 4) Şeyx Zəman Nizami nəslindəndir.
- 5) Bunların yeri Əhmədbəqli, Zazali, Şadli, Qiyaslu, bunlar dörd kənddir. Şeyx yerinin ikincidədir. Şeyx yeri Nizami yeri deməkdir.

- 6) Əhmədgili həman Həmədan kəndidir.
- 7) Dört qardaşdırlar. Şeyx Hüseyn, Şeyx Həsən, Əli Şövqi, İsmail.
- 8) Anadan olub hicri 1298-ci ildə Gəncədə.
- 9) Gəncəli xanı təxəllüsü Mirza Sadıqdan almışdır. Şah Abbası Məhəmmədinə
- 10) Rusiyanı Şah Abbas Məsməddinə Əli bəg Ziyad xan ofdan oxuyurdi. Hər ayda iki manata.
- 11) Əli Şövqi də qardaşları kibi evlənməmişdir.
- 12) 10 ildən Gəncə İmamzadəsində mücavir oldi. Bir müddət Gəncə mətbəəsində mürəttiblik etdi. Sonra oradan Bakıya gəldi.
- 13) Əli Şövqi Gəncədən ilk bəhai olmuş idi. Burada da mətbəəçilik etdi. Sonra bəhailərin müsafirxanəsində mübəlləğlik edirdi.
- 14) Təxəllüsü Şövqi Rəbbaninin təxəllüsündən alınmışdır. Vəfatı təqribən 1927-ci ildə vərəm xəstəliyindən Bakıda vəqə olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Əli Şövqi Gəncəlinin avtoqrafları // Əlyazmalar İnstitutu. B-7872.
2. Salman Mümtazın Şövqi haqqında məlumatı // Əlyazmalar İnstitutu, fond 24, s/v. 189.
3. Bəsirət, 24 may, 1919.
4. Qurtuluş, 1 oqtyabr, 1915, sayı 1.
5. Qurtuluş, N-2, 16 oqtyabr, 1915.
6. Qardaş köməyi, may, 1917.
7. Deyilən söz yadigardır. Bakı : Yazıçı, 1987. - 349 s.

Сонаханум Хадиева

РУКОПИСИ АЛИ ШОВГИ ГЯНДЖЕЛИ

Резюме

В Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА под шифром В-7872 хранится рукопись, в которой содержатся, написанные фиолетовыми чернилами около 50-ти стихотворений. Предполагается, что они принадлежат Али Шовги Гянджали, т.к. за исключением одного стихотворения, на остальных стоит его подпись.

Кроме этого, в папке хранятся 26 стихотворений, написанные в различных стихотворных формах, из них 1 газель на персидском языке, 1 мураббе, 1 маснави и бахарие. Среди них имеются стихи с названием и без названия, написанные в форме аруза и слога. Некоторые из них написаны в Гяндже, а некоторые в Баку.

Ключевые слова: *Али Шовги, рукопись, стихотворение, газель, аруз*

Sonakhanum Khadiyeva

MANUSCRIPTS ALI SHOVGI GANJALI

Summary

The are more than 50 poems written in violet pen on 20x12,5sm sheets at the beginning of the manuscript in brown cover kept at the Institute of Manuscripts of ANAS in encrypted folder B-7872. This work is supposed to be an autograph by Ali Shovgi Ganjali. Because, each poem

has a signature, except the last poem. The book has 26 poems in various bahrs in Azerbaijani, one gazal in Persian, two gitas, one murabba, one masnavi and some bahariyyas. Among the poems there are some titled and untitled poems in aruz and syllable rhythms. Some of his works were written in Ganja and Baki.

Key vordz: *Ali Shovgi, manuscript, poem, gazal, aruz.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.07.2019.

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.08.2019

Filologiya elmləri doktoru **Nailə Səmədova**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.